ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24279537

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda tibbiy-pedagogik hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish

Xoldarov Ma’rifjon Maxmudovich –
Qo‘qon davlat universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi dotsenti,
tibbiyot fanlari nomzodi
E-mail: mxm1962747@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2944-333X

Annotatsiya. *Maqolada alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda tibbiy-pedagogik hamkorlikni tashkil etishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetentlik nutqiy ifoda bilan cheklanmasdan, bolaning ehtiyojlarini bildirish, suhbatni boshlash va davom ettirish, muloqot vositalarini tanlash hamda ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish imkoniyatlari birligi sifatida talqin etiladi. Funksionallikka asoslangan yondashuv, muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya (AAC), ijtimoiy-madaniy ta’lim va oilaga yo‘naltirilgan hamkorlik konsepsiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Natijada kommunikativ ehtiyojlarni baholash, fanlararo maqsad qo‘yish, kommunikativ muhitni moslashtirish, amaliy muloqot va transfer, dinamik monitoring mexanizmlarini birlashtiruvchi konseptual mualliflik modeli taklif etiladi. Tadqiqot nazariy xususiyatga ega bo‘lib, modelning samaradorligi empirik jihatdan tekshirilmagan.*

Kalit so‘zlar: *maxsus pedagogika, kommunikativ kompetentlik, muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya, AAC, inklyuziv ta’lim, logopedik yordam, tibbiy-pedagogik hamkorlik, ijtimoiy ishtirok, individual qo‘llab-quvvatlash.*

Совершенствование механизмов медико-педагогического взаимодействия в развитии коммуникативной компетентности детей с особыми образовательными потребностями

Аннотация. *В статье рассматриваются теоретико-методологические основы медико-педагогического взаимодействия при развитии коммуникативной компетентности детей с особыми образовательными потребностями. Коммуникация понимается шире устной речи и включает выражение потребностей, участие в диалоге и использование доступных средств общения. Сопоставляются функциональный подход, дополнительная и альтернативная коммуникация (AAC), социокультурная теория обучения и семейно-ориентированное сопровождение. Предлагается концептуальная модель из пяти механизмов: оценки коммуникативных потребностей, междисциплинарного целеполагания, адаптации коммуникативной среды, практического общения и*

переноса навыков, динамического мониторинга. Работа имеет теоретический характер; эмпирическая эффективность модели не установлена.

Ключевые слова: *специальная педагогика, коммуникативная компетентность, альтернативная и дополнительная коммуникация, AAC, инклюзивное образование, междисциплинарное взаимодействие, социальное участие.*

Improving medical pedagogical collaboration mechanisms for developing communicative competence in children with special educational needs

Annotation. *This conceptual article examines medical–pedagogical collaboration in supporting communicative competence among children with special educational needs. Communication is understood beyond spoken language, encompassing expression of needs, conversational participation, choice of communication modalities, and social participation. The study synthesizes functional approaches, augmentative and alternative communication (AAC), sociocultural learning theory, and family-centred support. An original five-mechanism framework is proposed: functional communication assessment, interdisciplinary goal setting, adaptation of communication environments, meaningful interaction and skill transfer, and dynamic monitoring. The model distinguishes clinical assessment from educational decision-making and emphasizes the child's preferences and communication rights. Its effectiveness has not been empirically evaluated.*

Keywords: *special education, communicative competence, augmentative and alternative communication, AAC, inclusive education, interdisciplinary collaboration, social participation.*

KIRISH

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlaridan biri bolaning o'quv faoliyatida mazmunli ishtirokini ta'minlashdir. Bunday ishtirok faqat topshiriqni bajarish bilan emas, savol berish, yordam so'rash, tanlov bildirish, o'z fikrini ifodalash va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish imkoniyati bilan ham belgilanadi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan ayrim bolalarda nutq, tilni tushunish, eshitish, harakat yoki boshqa funksional xususiyatlar sababli kommunikativ ishtirok turlicha cheklanishi mumkin. Biroq og'zaki nutqning cheklanganligi muloqot qilish ehtiyoji yoki bilish imkoniyati yo'qligini anglatmaydi. Kommunikativ kompetentlik ushbu tadqiqotda bolaning o'z ehtiyojlari va fikrlarini mavjud vositalar yordamida ifodalashi, boshqa shaxslarning xabarlarini tushunishi, muloqot vaziyatiga mos javob berishi va ijtimoiy-o'quv faoliyatida maqsadli ishtirok etishini ta'minlovchi bilim, ko'nikma va funksional strategiyalar majmuasi sifatida ta'riflanadi. Bunday yondashuv muloqotni faqat talaffuzning to'g'riligi yoki so'z boyligi bilan baholashning cheklanganligini ko'rsatadi. Light [1] kommunikativ kompetentlikni AAC vositalaridan foydalanuvchi shaxslar uchun lingvistik, operatsion, ijtimoiy va strategik jihatlar birligi sifatida izohlagan. Beukelman va Light [2] kommunikatsiya vositalarini tanlashda shaxsning ehtiyojlari, hamkorlari va faoliyat kontekstini birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur qarashlar bolaning kommunikativ imkoniyatini bitta test natijasi yoki alohida mashg'ulotdagi javob bilan cheklamaslikni talab etadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ICF tasnifi [3] kommunikatsiyani faoliyat va ishtirok bilan bog'liq holda tahlil qilish uchun umumiy asos beradi. UNESCO [4] inklyuziv ta'limda individual farqlar bilan birga ta'lim muhitidagi to'siqlarni bartaraf etishga urg'u beradi. Shundan kelib chiqib, kommunikativ qiyinchilik faqat bolaning funksional xususiyatiga emas, suhbatdoshning kutish vaqti, ko'rsatma shakli,

muqobil vositalarning mavjudligi hamda muloqot uchun yaratilgan imkoniyatlarga ham bog‘liq. Kommunikativ qo‘llab-quvvatlashda tibbiyot, logopediya, maxsus pedagogika, psixologiya va oilaviy hamkorlikning vazifalari o‘zaro tutashadi. Biroq ularning maqsadlari har doim ham bir xil emas: klinik mutaxassis nutq yoki eshitish bilan bog‘liq funksional holatni baholashi mumkin, pedagog esa bolaning sinfdagi real kommunikativ ishtirokini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi – alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda tibbiy-pedagogik hamkorlikning tashkiliy va metodik mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslash hamda ularni yagona konseptual modelga birlashtirish. Tadqiqot savoli: turli mutaxassislarning baholash va tavsiyalarini bolaning kundalik o‘quv muloqotida qo‘llanadigan individual strategiyalarga qanday aylantirish mumkin?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynda amalga oshirildi. Unda bolalar ishtirokidagi tajriba-sinov, klinik diagnostika yoki statistik tahlil o‘tkazilmadi. Tushunchaviy tahlil, qiyosiy ilmiy tahlil, tizimli-strukturaviy tahlil, funksional dekompozitsiya va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tushunchaviy tahlilda “kommunikativ kompetentlik”, “nutqiy ko‘nikma”, “funksional kommunikatsiya”, “AAC”, “kommunikativ ishtirok” va “fanlararo hamkorlik” kategoriyalari farqlashtirildi. Qiyosiy tahlilda Lightning kommunikativ kompetentlik yondashuvi [1], AAC bo‘yicha tizimli qo‘llanma [2], ICF funksionallik modeli [3] va inklyuziv ta’lim konsepsiyasi [4] o‘zaro taqqoslandi. Modelni ishlab chiqishda to‘rtta metodik tamoyil qabul qilindi: (1) bolaning mavjud kommunikativ vositalari va afzalliklarini hurmat qilish; (2) maqsadlarni kundalik faoliyatda kuzatiladigan muloqot natijalari orqali ifodalash; (3) kommunikatsiya hamkorlari va muhitni moslashtirish; (4) olingan dalillarni keyingi rejalashtirishga qaytarish. Klinik tavsiyalar pedagogik qarorlar bilan muvofiqlashtiriladi, biroq bir-birining vakolatini almashtirmaydi.

Etik yondashuv sifatida bolaning kommunikativ tanlovini hurmat qilish, oila bilan kelishilgan qarorlar, shaxsiy tibbiy ma’lumotlar maxfiyligi va yordam vositalariga kamsitishsiz kirish imkoniyati asos qilib olindi. AAC vositalari og‘zaki nutqni majburan almashtirish usuli sifatida emas, bolaning mavjud va rivojlanayotgan kommunikativ imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida qaraladi.

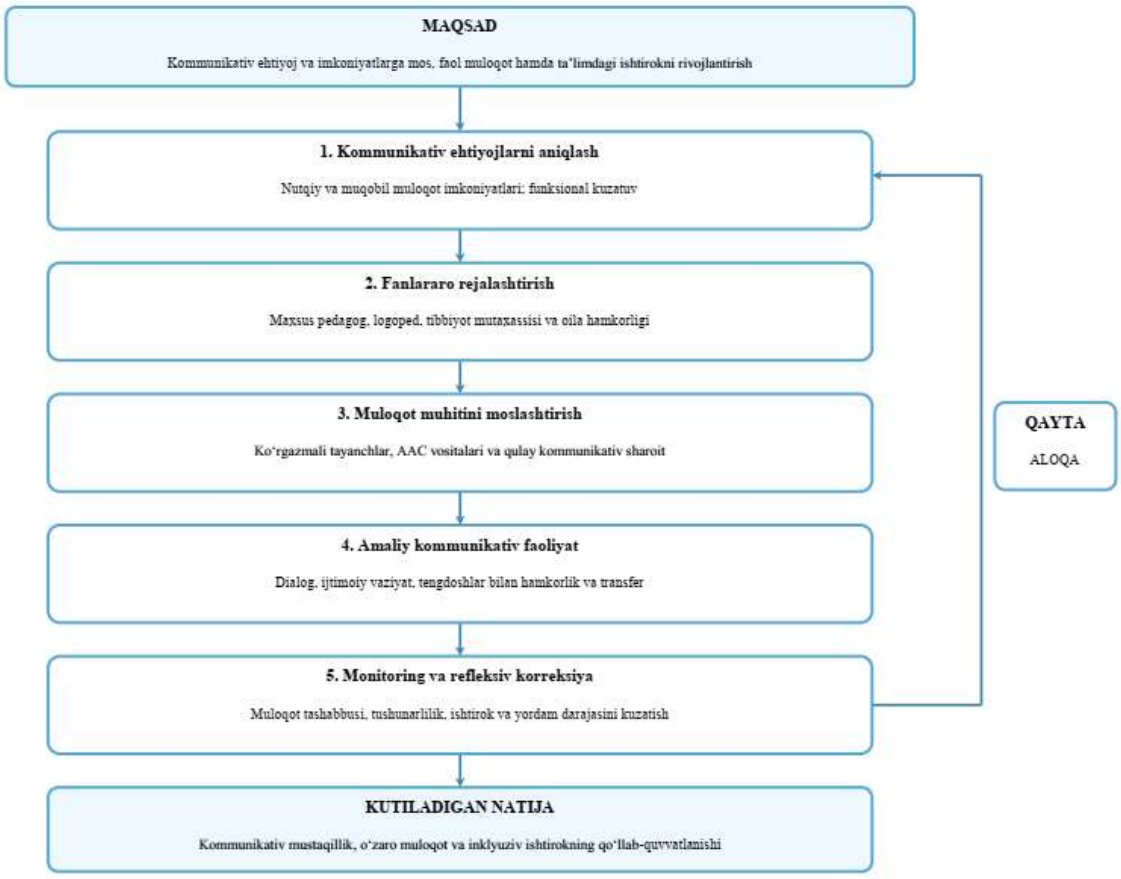
1-jadval.

Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga doir nazariy yondashuvlar

Nazariy asos	Markaziy g‘oya	Modeldagi metodik vazifasi
Kommunikativ kompetentlik	Lingvistik, operatsion, ijtimoiy va strategik komponentlar	Muloqotni ko‘p o‘lchamli baholash
AAC yondashuvi	Shaxs–vosita–suhbatdosh–vaziyat uyg‘unligi	Mos kommunikativ vositani tanlash
ICF	Faoliyat, ishtirok va muhit omillarining o‘zaro aloqasi	Funksional maqsadlarni belgilash
Inklyuziv pedagogika	Ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish	Sinf muloqotini moslashtirish

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy sintez asosida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning besh mexanizmli konseptual mualliflik modeli ishlab chiqildi. Modelda tibbiy-pedagogik hamkorlik mexanizmi deb klinik va pedagogik axborotning tegishli qismlarini kelishilgan funksional maqsadga aylantiruvchi, pedagogik sharoit va kommunikatsiya vositalarini moslashtiruvchi, kuzatuv natijalariga ko‘ra qayta rejalashtiriluvchi tashkiliy-metodik harakatlar tizimiga aytiladi.

1-rasm. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda tibbiy-pedagogik hamkorlik mexanizmlarining konseptual mualliflik modeli

Birinchi – kommunikativ ehtiyojlarni diagnostik-funksional baholash mexanizmi. Unda bola kim bilan, qaysi vaziyatda, qanday maqsadda va qanday vosita yordamida muloqot qilishi o'rganiladi. Og'zaki nutq, imo-ishora, tasvirli belgilar, yozuv, kommunikatsiya taxtasi yoki elektron vositalar imkoniyati bola va oila afzalliklari bilan birga hisobga olinadi. Tibbiy va logopedik baholash natijalari pedagogik kuzatuvning o'rnini bosmaydi, balki uni tegishli darajada to'ldiradi.

Ikkinchi – fanlararo maqsadli rejalashtirish mexanizmi. Maxsus pedagog, logoped, o'qituvchi, tegishli klinik mutaxassis va oila kundalik faoliyatga yaqin kommunikativ maqsadlarni kelishadi. Masalan, bolaning darsda yordam so'rashi, ikki variantdan birini tanlashi, sherigiga savol berishi yoki muhokamada muqobil vosita orqali javob qaytarishi maqsad sifatida belgilanishi mumkin. Maqsadlar kuzatiladigan, yoshga mos va individual boshlang'ich holat bilan taqqoslanadigan bo'lishi lozim.

Uchinchi – kommunikativ muhitni moslashtirish mexanizmi. O'qituvchi suhbatda yetarli kutish vaqtini ajratadi, savol va ko'rsatmalarni tushunarli shaklda beradi, zarur vizual tayanchlardan foydalanadi hamda kommunikatsiya vositasini bolaga qulay joylashtiradi. Tengdoshlar bilan o'zaro muloqot imkoniyatlari tashkil etiladi. Bunda maqsad faqat bolani ko'proq gapirtirish emas, uning muloqot tashabbusi va mazmunli ishtirokini kuchaytirishdir.

To'rtinchi – amaliy muloqot va transfer mexanizmi. Tanlangan strategiya alohida korreksion mashg'ulotdan tashqarida dars, tanaffus, o'yin va oilaviy faoliyatda ham qo'llanadi. Muloqot hamkorlariga bola javobini kutish, tashabbusni qo'llab-quvvatlash va vositadan izchil foydalanish bo'yicha tushunarli tavsiyalar beriladi. Transferni tashkil etishda bola uchun mazmunli vaziyatlar tanlanishi muhim.

Beshinchi – dinamik monitoring va refleksiv-korreksion mexanizm. Kommunikativ tashabbuslar, maqsadli xabarlar, suhbatda ishtirok, yordam darajasi va vositadan mustaqil

foydalanish haqidagi kuzatuvlar tahlil qilinadi. Natijalar asosida kommunikativ vosita, muhit va maqsadlar qayta ko‘rib chiqiladi. Monitoringning vazifasi bolani yagona me'yor bo‘yicha baholash emas, individual qo‘llab-quvvatlashni takomillashtirishdir.

2-jadval.

Kommunikativ hamkorlik mexanizmlari va pedagogik mahsullar

Mexanizm	Amaliy harakat	Kutiladigan metodik mahsul
Ehtiyojlarni baholash	Muloqot vaziyatlari va vositalarini kuzatish	Kommunikativ imkoniyatlar profili
Fanlararo rejalashtirish	Umumiy funksional maqsad va mas'ullarni kelishish	Individual kommunikativ qo‘llab-quvvatlash rejasi
Muhitni moslashtirish	Vizual vosita, kutish vaqti, suhbatdosh ko‘magini moslash	Moslashtirilgan dars ssenariysi
Amaliy muloqot va transfer	Turli vaziyatlarda kommunikativ tashabbusni qo‘llash	Vaziyatlararo kommunikativ tajriba
Dinamik monitoring	Kuzatuv va oila fikrini davriy tahlil qilish	Yangilangan individual reja

Kommunikativ yordam vositalari bolaning yoshiga, motor imkoniyatlariga, sezgi xususiyatlariga va mavjud resurslarga mos tanlanadi. Oddiy rasmlar yoki tanlov kartalari ham ayrim vaziyatlarda yordam berishi mumkin; boshqa holatlarda maxsus elektron qurilma yoki kengroq belgilar tizimi zarur bo‘lishi mumkin. Vosita tanlashning o‘zi yetarli emas: undan foydalanish uchun muloqot hamkorlarining tayyorgarligi va doimiy kommunikativ imkoniyatlar talab etiladi. Muloqotning pedagogik natijasini baholashda faqat to‘g‘ri talaffuz qilingan so‘zlar soniga tayanish yetarli emas. Bolaning xabarni mustaqil boshlashi, muqobil vosita orqali fikrini ifodalashi, boshqa shaxsning xabariga javob berishi va sinf faoliyatida ishtiroki mazmunli indikatorlar sifatida qaraladi.

3-jadval.

Kommunikativ kompetentlikni individual monitoring qilish indikatorlari

Mezon	Kuzatiladigan belgi	Dalil manbai
Kommunikativ tashabbus	Bola o‘zi xabar boshlashi yoki yordam so‘rashi	Sinf kuzatuvi
Xabarni ifodalash	Mos vosita bilan tanlov yoki fikrni bildirish	Muloqot namunasi
Muloqotni davom ettirish	Suhbatdoshga javob berish, navbatni kutish	Interaksiya protokoli
Strategik moslashuv	Tushunilmaganda boshqa usulni sinab ko‘rish	Vaziyatli kuzatuv
Vaziyatlararo transfer	Strategiyani darsdan tashqari vaziyatda qo‘llash	Oila va pedagog qaydi
Mustaqillik va ishtirok	Kerakli ko‘mak darajasining o‘zgarishi	Individual kuzatuv kartasi

Mazkur indikatorlar konseptual taklif bo‘lib, standartlashtirilgan diagnostik test hisoblanmaydi. Baholashda bolaning boshlang‘ich imkoniyatlari, vaziyat va yordam darajasi alohida qayd etilishi zarur. Ularni keng amaliyotga tatbiq etishdan oldin mazmuniy validlik va baholovchilararo kelishuvni tekshirish lozim. Taklif etilgan modelning nazariy ahamiyati kommunikativ kompetentlikni faqat nutqiy nuqsonni korreksiya qilish vazifasi sifatida emas, ta'lim jarayonida faol ishtirokni tashkil etish muammosi sifatida talqin qilishidadir. Light [1] ko‘rsatgan ko‘p komponentli kommunikativ kompetentlik yondashuvi bolaning til va vositadan foydalanish ko‘nikmalarini ijtimoiy hamda strategik faoliyat bilan birga ko‘rish imkonini beradi. Mualliflik modeli ushbu komponentlarni fanlararo rejalashtirish va sinf amaliyotiga bog‘laydi. AAC vositalari haqidagi ilmiy adabiyotlar kommunikatsiya tizimini tanlashda foydalanuvchining individual ehtiyojlari, suhbatdoshlari va muhitni hisobga olish

muhimligini ko'rsatadi [2]. Shu nuqtayi nazardan, modelda texnik vosita markazga qo'yilmaydi; uning bolaning real muloqot maqsadiga xizmat qilishi asosiy mezon hisoblanadi. Vositaning mavjudligi avtomatik ravishda samarali kommunikatsiyani ta'minlamaydi. ICF tasnifidagi faoliyat va ishtirok tushunchalari [3] hamda UNESCOning inklyuziv ta'limga oid qarashlari [4] pedagogik muhitni moslashtirish zaruratini mustahkamlaydi. Masalan, bolaga javob berish uchun yetarli vaqt ajratilmasa yoki muqobil vositadan foydalanishga imkon berilmasa, kommunikativ qiyinchilik muhit sababli kuchayishi mumkin. Fanlararo hamkorlikda mutaxassislar vakolatining chegaralarini saqlash alohida ahamiyatga ega. Klinik baholash va davolash tegishli tibbiy mutaxassislar vazifasidir; maxsus pedagog va o'qituvchi esa o'quv muloqoti, vositalarni moslashtirish va sinfdagi ishtirokni tashkil etadi. Oila bolaning afzalliklari va kundalik ehtiyojlari to'g'risida muhim ma'lumot beradi. Barcha ishtirokchilar o'rtasida zarur axborot xabardor rozilik va maxfiylik tamoyillariga muvofiq almashiladi. Modelning cheklovi uning nazariy xarakteridadir. Mualliflik mexanizmlari o'rtasidagi bog'lanishlar empirik isbotlangan sababiy aloqalar emas, amaliy tekshiruv uchun taklif etilgan metodik taxminlardir.

XULOSA

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish bilangina cheklanmaydi. Bu jarayon bolaning xabarni tushunishi va ifodalashi, muloqot tashabbusini ko'rsatishi, muqobil vositalardan foydalanishi hamda o'quv va ijtimoiy faoliyatda mazmunli ishtirok etishini ta'minlashni talab qiladi. Tadqiqotning konseptual natijasi sifatida kommunikativ ehtiyojlarni diagnostik-funksional baholash, fanlararo maqsadli rejalashtirish, kommunikativ muhitni moslashtirish, amaliy muloqot va transfer, dinamik monitoring mexanizmlaridan iborat mualliflik modeli ishlab chiqildi. Unda klinik va pedagogik vazifalar farqlanib, mutaxassislararo kelishuv va oilaviy hamkorlik yagona individual reja orqali uyg'unlashtirildi. Taklif etilgan model va kuzatuv indikatorlari maxsus pedagogika amaliyotida kommunikativ qo'llab-quvvatlashni rejalashtirish uchun nazariy-metodik asos bo'lishi mumkin. Modelning qo'llash qulayligi, indikatorlarning validligi va ta'limiy natijalarga ta'siri keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Light J. Toward a Definition of Communicative Competence for Individuals Using Augmentative and Alternative Communication Systems // Augmentative and Alternative Communication. 1989. Vol. 5(2). P. 137–144.
2. Beukelman D. R., Light J. C. Augmentative & Alternative Communication: Supporting Children and Adults with Complex Communication Needs. 5th ed. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2020.
3. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO, 2001.
4. Light J., McNaughton D. Communicative Competence for Individuals Who Require Augmentative and Alternative Communication: A New Definition for a New Era of Communication? // Augmentative and Alternative Communication. 2014. P. 1–18.
5. World Health Organization, UNICEF. Global Report on Children with Developmental Disabilities: From the Margins to the Mainstream. Geneva: WHO, 2023.
6. American Speech-Language-Hearing Association. Augmentative and Alternative Communication (AAC). ASHA Practice Portal. https://www.asha.org/practice-portal/professional-issues/augmentative-and-alternative-communication/
7. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.